

Література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Забуга Ю.Ю., Михайліченко Т.О. Окремі аспекти реанімації товарної контрабанди. *Сучасна доктрина кримінального права в правовій системі України: поняття, джерела, значення, проблеми формування*: матеріали V міжнар. наук.-практ. круглого столу (м. Харків, 14 трав. 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 86–90.
3. Ніколаєнко Т. Б. Криміналізація контрабанди товарів: сучасні виклики. *Наукові дослідження*. 2024. Випуск 47. С.96-105.
4. Інструкція про порядок оформлення права на вивезення, тимчасове вивезення культурних цінностей та контролю за їх переміщенням через державний кордон України: наказ Міністерства культури України від 22.04.2002 № 258. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0571-02#Text>.
5. Бутін А. Чи потрібна криміналізація товарної контрабанди? : аналітично-консультативна робота. Київ, 2020. 18 с. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2020/%D0%A0%D0%A0_Goods_smuggling_1.pdf.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-40>

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВНИЧОЇ ОСВІТИ, НАУКИ ТА ЮРИСДИКЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Фурса С. Я.

*доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного та приватного права,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Фурса Є. І.

*кандидат юридичних наук,
професор кафедри міжнародного та приватного права,
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

У важкий для України воєнний час слід говорити про ті виклики, з якими наша країна та її правова система стикається нині, а також зіткнеться після війни. Тому на питання про захист прав людини відповіді, насамперед, мають надати вчені, оскільки вони не зважаючи на війну продовжують

натхненно працювати і розвивати правову науку. Зокрема, з медіа можна довідатися, що книга перша оновленого Цивільного кодексу України знаходиться на фінішній прямій[1] і з цієї подією можна привітати колег. Тобто наукова думка не стоїть на місці і про це свідчать численні наукові праці українських науковців. Але, зазвичай, рапортувати про досягнення не варто, коли в нашій країні відбуваються процеси, що можуть нівелювати позитивні тенденції за рахунок впровадження не зовсім виправданих напрямків розвитку нашої правової системи. Так, авторська увага останнім часом була прикута до впровадження електронних технологій, зокрема, у нотаріальну діяльність, яка має істотний вплив на охорону прав людини. Небезпека такої практики може призвести до того, що індивідуальні інтереси конкретної особи потенційно можуть знецінюватися через те, що нотаріусів намагатимуться змусити працювати лише за встановленими “шаблонними” договорами, за електронними підписами, а не прислуховуватись до волевиявлення особи на посвідчення конкретного правочину. І такі тенденції також спостерігаються не тільки в нотаріаті, а й в цивільному судочинстві, виконавчому провадженні тощо.

Отже, проголошена загальна тема конференції про захист прав людини вимагає концептуального підходу до визначення напрямків розвитку правничої освіти і науки, які здійснюють істотний вплив на підготовку фахівців у галузі права. Ця широка тема передбачає необхідність подивитися на сферу захисту прав людини різнобічно. Банальне питання, а які навчальні заклади мають готувати правників із захисту прав людини і чи потрібно їх створювати? Звісно, у кожному навчальному закладі мають готуватися відповідні фахівці, але з урахуванням їх специфіки. Поділяючи навчальні заклади за їх спрямованістю на навчання фахівців для певної професійної діяльності ми можемо прийти до висновку про те, який ухил має робитися в навчальних програмах. Зокрема, сьогодні поліція виконує надскладне завдання розкриває серйозні злочини. Нині навіть пересічні громадяни мають певну уяву про методи їх діяльності, оскільки по телебаченню тиражуються серіали про специфіку такої професійної діяльності. Тому злочинці йдуть на вчинення кримінальних правопорушень не тільки свідомо, а й доволі підготовленими для того, щоб приховати сліди своєї злочинної діяльності. Отже, слідчі мають бути більш підготовленими, мати спеціальні знання для того, щоб розкрити злочин, не зважаючи на те, що злочинці будуть намагатися приховати докази. Тому поліція має випереджати злочинців в знаннях і фахових навичках.

В цьому зв'язку важливо підняти тему стандартів в навчанні і у відповідних видах професійної діяльності. Так, цікавою для аналізу є позиція фахівців, які підіймають проблемне питання щодо стандарту доказування у кримінальних провадженнях[2] і зроблені висновки заслуговують, як мінімум, на широке і концептуальне обговорення

фахівців. Однак, автори вважають, що із зроблених вузьких висновків слід підійти до глибокого усвідомлення тенденцій в правовій освіті, які викликають занепокоєння. Здається, що в багатьох випадках вчені вже погодилися з тезою про те, що все необхідно «стандартизувати» і зокрема, у кримінальному процесі [3, с. 132-139]. Так, існують дослідження на межі цивільного і кримінального процесів, де один з авторів пропонує спиратися на таку тезу: *«Що цікаво, ЄСПЛ у справі «Гогітідзе та інші проти Грузії» також говорить про те, що у випадку, коли рішення про конфіскацію було прийняте в результаті цивільного провадження in rem, яке стосувалося доходів від серйозних злочинів, стандарт «поза розумним сумнівом» не вимагається. Натомість стандарт «балансу ймовірностей» щодо доведення незаконного походження майна буде достатнім»* [4]. Важко усвідомити, до чого надалі дійде правова система України, якщо стандартизація продовжуватиме крокувати не тільки в освіті, а й у відповідних видах судочинства, зокрема, у цивільному, господарському, адміністративному і, особливо, у кримінальному. Достатньо вдуматися у відповідні категорії *«поза розумним сумнівом»* і *«баланс ймовірностей»*, щоб визначити їх правову сутність – це своєрідні припущення, які мають свідчити про якийсь відсоток впевненості в обвинуваченні. Але згідно ч. 3 ст. 62 Конституції України *«обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь»* [5]. Тобто позиції щодо «стандартизації» поділу припущень на види, а також доказування на базі вірогідності припущення, на нашу думку, є неприпустимим. Так ми дійдемо до певних двох сіток: з одного боку, кваліфікуватимуться припущення, а з іншого – покарання, які вимірюються роками, які відповідатимуть припущенням, а про докази і доводи можна буде забути... У цьому зв'язку, наведемо приклад із застосування логіки припущень, які можуть лягати в основу дій поліції щодо збирання доказів. Так, під час пожежі працівники поліції запитують у власника: «Ви когось підозрюєте у підпалі?». На відповідь «ні» має місце миттєвий висновок, отже це не підпал. На зауваження, що до пожежі було чути два вибухи та вони мали місце під час повітряної тривоги, відповідь була несподіваною, що це не докази. Цілком очевидно, що під час великої пожежі горять електричні кабелі, отже з позиції *«поза розумних сумнівів»* і *«балансу ймовірностей»* висновок не потребує зайвих коментарів – загорілася проводка.

Ні, будь-яких істотних претензій до такого висновку у період воєнного стану не має, але мають місце певні сумніви в його достовірності, оскільки варто розуміти, що у воєнний час всі державні установи працюють на межі можливого, тому варто подякувати пожежним, що вони добре виконали свою роботу, а поліція приїхали швидше, ніж пожежа була погашена.

Однак, причини займання реально ні хто не встановлював, оскільки потрібно було перевертати купу згорілих речей, де знайти у покрівлі сліди від уламків шафедів тощо, але знайти на стіні погорілі дроти не складно. Чи потрібно в такому випадку з'ясовувати, а чи не було в наявності підвищеної напруги, оскільки дроти не можуть горіти в п'ять годин ранку без будь-якої причини, коли люди сплять і не використовують потужну техніку...

Наведений приклад не так давно реально мав місце і він свідчить про те, що скрупульозного аналізу доказів не відбувається, навіть не допитуються свідки події. Тому можна припустити, а вчені мають робити відповідні гіпотези, а що європейські принципи доказування вже входять в сучасну українську практику? Доказом такої гіпотези можуть слугувати численні повідомлення в медіа про те, що багатьох високопосадовців і бізнесменів публічно затримували за отримання неправомірної вигоди, а про реальні вироки інформації не надходило. Тому *«поза розумних сумнівів»* не вистачає кваліфікованих фахівців, які б належно зібрали докази і довели в суді вину конкретних осіб у вчиненні злочинів. Однак, апіорі, можна стверджувати, що надумані стандарти доведення суперечать Конституції України та не можуть задовольнити сучасні умови розкриття злочинів, наприклад, коли злочини мають місце в сфері електронних технологій, або в тих випадках, коли злочинець є правником і знає специфіку доказування тощо. Не зважаючи на це, тенденції до стандартизації відчуються й у інших напрямках розвитку правової науки і практики. Так, певними «стандартами» стають рішення Верховного Суду, на які мають орієнтуватися суди нижчих інстанцій, а також рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Але ж такі позиції судів не можна визнавати абсолютно правильними, оскільки сам Верховний Суд може змінити свою правову позицію у тій чи іншій категорії справ, а рішення можуть не враховувати вимоги законодавства України, оскільки вони залежать від обґрунтованості представлення позиції нашої держави в цьому суді. Але ж в кожній конкретній справі вирішуються права та інтереси, а іноді й долі людей. Тому про який принцип пропорційності може йтися у цивільному судочинстві, коли трудові права громадян відносять до малозначних і це не зважаючи на те, що ці права регламентовані в Конституції України. Так, у ст. 3 Конституції України акцент поставлений на правах і свободах людини та їх гарантіях, а не на інтересах сукупності людей як певної категорії. Отже, це положення Конституції України вимагає індивідуалізації людини і її справи, а не спрощеного порядку її розгляду і шаблонного відношення до її прав та інтересів в суді. Так, в цьому контексті парадоксальним виглядає звернення Верховного Суду до ЄСПЛ за консультативним висновком по справі, яка розглядалася судами України в порядку спрощеного провадження. Певні тенденції спостерігаються в судовій практиці і в науці вже пропонується вводити таку навчальну дисципліну як “Прецедентне

право”, хоча наша держава на конституційному рівні встановила пріоритет закону і лише у певних виняткових ситуаціях допускає застосування принципу верховенства права (ст.10 ЦПК). Не зважаючи на те, що принцип верховенства права вже визначений у Конституції України і багатьох інших нормативних актах, його правове значення та механізм застосування вже давно перестали бути популярним для дослідження вчених. Більше того, окремі вчені неофіційно називають такий принцип абстрактним тощо.

Наведені обставини ставлять перед вченими і викладачами певні завдання щодо сприйняття наведених та інших прикладів і їх застосування в навчальному процесі, де вистає своїх проблемних питань із стандартизацією. До чого зводиться стандартизація – до усереднення і вироблення «срезкових» показників. Наведемо лише декілька прикладів, через які авторам довелося пройти. Так, в одному з вищих навчальних закладів освіти (ВНЗ) вимагалось на титульному аркуші після назви ВНЗ зазначати буквально такого суб’єкта (наведемо дослівно): «Система забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти *сертифікована на відповідність ДСТУ ISO 9001:2015 / ISO 9001:2015*, а потім назву кафедри. На зауваження, що система не може асоціюватися з реальним суб’єктом, який є в наявності у ВНЗ, ні хто не реагував.

Якщо подивитися на стандарти в освітній діяльності, то за всілякими компетентностями: інтегральна, загальна, фахові компетентності за освітньою програмою та програмні результати навчання за освітньою програмою втрачається сенс самої програми, оскільки від викладача вимагається визначити критерії, які є штучними. Такі підходи доводять ситуацію до повного абсурду, коли всі правові дисципліни мають оцінюватися за однаковими критеріями, але реально вони всі різні і в той же час мають виконувати певну роль в навчальному процесі – послідовно і системно надати здобувачу необхідну для майбутньої професійної діяльності інформацію. На наш думку, з самого початку варто визнати, що компетентностей не може бути багато, а вона одна – компетентний фахівець чи ні, в яких галузях правової науки і який рівень його знань. Рівень компетентності може бути різним, оскільки є такі статуси студент, асистент, викладач, старший викладач, доцент та професор в певній галузі знань. Отже, їх рівень компетентності обумовлюється внеском в науку на певному етапі, але знов таки не за штучними показниками – кількістю статей, книг за останні п’ять років тощо, оскільки доволі часто такі показники як й індекс цитування створюються штучно.

Коли ж йдеться про підвищення кваліфікації, то тут коментарі взагалі зайві. Це на стільки формальна вимога, що вважаємо доцільним привести такий приклад. Так, при зверненні до певної державної установи з метою підвищення кваліфікації, а, по суті, для збору цікавого практичного матеріалу для нової книги один із авторів отримав відмову на тій підставі,

що в них не має висококваліфікованих фахівців для забезпечення підвищення кваліфікації доктора наук, професора. Ця відмова не стільки показник причин відмови, скільки квінтесенція сутнісного ставлення до штучного підвищення кваліфікації. Але ж вимога про підвищення кваліфікації стосується усіх викладачів і професорів та нікого не турбує, що викладач написав книгу, під його керівництвом була захищена наукова робота тощо. Для порівняння, спробуємо ввести новітні критерії для оцінки компетентностей, що пов'язані із захистом прав людини, зокрема, які безпосередньо пов'язані із захистом прав людини або опосередковано. Не важко передбачити, що всі дисципліни будуть відповідати найвищому критерію, а при офіційному встановленні вимоги, що у наукових роботах обов'язково має згадуватися про захист прав людини, можна передбачити, що всі писатимуть у публікаціях про такий захист різними словами. Так, встановлення вимоги цитувати рішення ЄСПЛ у судових рішеннях іноді доходило до абсурду і судді поряд з цитуванням законодавства України великими фрагментами цитували рішення ЄСПЛ, але не робили посилання на доводи сторін, про докази, надані сторонами взагалі не згадували, їх ґрунтовного аналізу не наводили.

Подібним чином в окремих наукових виданнях вимагається анотацію до статті робити у встановленій кількості символів і це не зважаючи на те, що науковці читають не анотацію, а висновки авторів у цій публікації. Більше того, всім добре відомо, що найпростіший спосіб написання статті і наукової роботи – це «заповнювати» обсяги цитуванням інших авторів, а в кінці роботи підбити підсумки і погодитися з іншими авторами та підкреслити важливість подальших досліджень певної проблематики. Тому доволі часто наукові статті читати не цікаво і не корисно, а дискусії між вченими вже виникають у фейсбуці, а не на сторінках наукових видань.

Тому певне занепокоєння викликають тенденції до «усереднення» охорони і захисту прав та інтересів людини, що проявляється в нотаріаті та судочинстві. І ця проблематика прямо пов'язана з навчальним процесом, де усереднення відбувається за стандартами в освіті, зокрема, у програмному забезпеченні, у вимогах до викладачів та освітньому процесі. Так, ми говоримо про захист прав людини і не зважаючи на це в окремих ВНЗ вимагають від викладачів, щоб вони повернулися в Україну з евакуації під страхом звільнення, хоча вони здатні на високому рівні проводити заняття із-за кордону. В даному випадку не зрозуміло, а що війна вже скінчилася і в Україні відсутня небезпека. В окремих ВНЗ від студентів вимагають, щоб вони з'явилися в аудиторії на заняття, хоча небезпека скупчення значної кількості людей неодноразово доведена в збройних силах України, а також потрапляння ракет в окремі ВНЗ підтверджує протилежне. Тому варто звернути увагу на той аспект, що викладачі та студенти – це реальний інтелектуальний потенціал правової системи України, який варто берегти. З

власного педагогічного досвіду можемо стверджувати, що існує значна частина студентів працьовитих і талановитих, в них вже закладено великий масив інформації і не зважаючи на те, що частина з них перебуває за кордоном, вони продовжують активно навчатися у ВНЗ України, а це свідчить про те, що вони мають намір повернутися в Україну. Коли ж викладачів змушують повернутися або звільнитися, то Україна втрачатиме інтелектуальний потенціал. Не зважаючи на це, перспектива із захистом прав та інтересів людини в Україні існує, але для цього потрібна активна і не стандартна робота вчених і педагогів. Загалом, варто сприймати роботу вченого і педагога як творчу, самостійну і нескінченну у самовдосконаленні, а не як стандартну. Слід визнати, що уніфікувати умови і вимоги до підвищення кваліфікації для всіх викладачів, професорів, академіків неможливо, оскільки вони нині є формальними та не свідчать про професійні якості викладача. Зокрема, окремі науковці, щоб не платити за публікацію своїх доробків у наукових джерелах, вже перенесли свої наукові дискусії на безоплатну платформу фейсбук. Ось це і є елемент професійної занепокоєності за свою професію...

Отже, сучасні вчені, педагоги та студенти-правники нині опинилися під градом інформації, яка бере свої витoki з діяльності Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України і, зокрема, Міністерства освіти і науки України, Верховного і Конституційного Суду України, ЄСПЛ, які невинно її продукують. Якщо ж до цього додати величезні обсяги наукових і практичних ідей з боку вчених і практиків, зокрема, законопроекти, книги, статті, інформація в мережі Інтернет, то очевидними стануть проблеми з реальним перевантаженням сприйняття людиною важливої інформації. Тому варто таке сприйняття інформації не спрощувати шляхом стандартизації, а навчати майбутніх фахівців, практиків швидко здійснювати конструктивно-критичний аналіз такої інформації. Достатньо прочитати декілька рядків тексту, щоб усвідомити якість запропонованого матеріалу, висновки з робіт слід не запам'ятовувати, а аналізувати їх на предмет позитивності або негативності при їх запровадженні у законодавство, практику тощо

Висновки. Величезний обсяг правової інформації фахівці намагаються стабілізувати за допомогою стандартизації, але це негативно позначається на захисті прав людини як певного індивідуума з властивими тільки йому правами та інтересами. Оперуючи такими поняттями як принцип пропорційності у цивільному судочинстві, е-нотаріат, цифровізація виконавчого провадження тощо можна прийти не до індивідуальної охорони і захисту прав людини, а до шаблонного відношення до людей, що є неприпустимим. Всі люди різні і оперувати такими поняттями як рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом слід правильно, оскільки при зовнішній схожості таких прав та інтересів, кожна

людина має, зокрема, індивідуальну ділову репутацію Отже, саме вона вправі визначати рівень завданої їй моральної шкоди. Так, внутрішнє відчуття несправедливості в кожній людині індивідуальне, тому шаблон або стандарт до їхніх прав застосовуватися не може. Коли ж у цивільному судочинстві відбувається поділ справ за рівнем майнової оцінки спору на малозначні справи та справи незначної складності і так спрощується процедура розгляду справ, що це позбавляє учасників справи можливості довести свої права та інтереси, які передбачені Конституцією України. А це свідчить про порушення конституційних прав та інтересів людини. При цьому, цивільне судочинство комерціалізується, оскільки за кожне клопотання в позовній заяві потрібно платити, а також вартість позову впливає на розмір судового збору. Ось тут проявляється не стандартний, а індивідуальний підхід до кожного позивача. Хоча варто було б відокремити розгляд справ в порядку спрощеного позовного провадження від загального позовного провадження і встановити різницю в розмірі судового збору, оскільки обсяг роботи судді в спрощеному провадженні значно менший, але цю різницю не помічають... Тому недопустимо оперувати такими поняттями як “стандарт в праві”. Права людей можна довести за допомогою таких правових явищ як “верховенство права”, “недопустимість зловживання правом”, неприпустимість ухвалення рішення на підставі припущень тощо. Для тих, хто поділяє принцип стандартизації в праві і в освіті, на наш погляд, не місце ні в правовій науці, ні педагогічній діяльності, пов’язаній з нею, оскільки так нівелюється множина способів захисту прав людини і вона перетворюється на «стандартний елемент держави» – фізичну особу, яка ні чим не відрізняється від інших. Це в приладобудуванні і подібних науках потрібні стандарти вимірювання, а право – це, з одного боку, точна професія, коли потрібно належно кваліфікувати правовідносини згідно закону, а також складна і творча професія, коли чужий біль пропускаєш крізь себе і шукаєш допустимі способи захисту прав людини для припинення правопорушення, відновлення прав або компенсації завданої шкоди, включаючи, застосування принципу верховенства права

Література

1.Stefanchuk R. Продовжуємо оновлення Цивільного кодексу України.
<https://www.facebook.com/stefanchuk.official/posts/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B6%D1%83%D1%94%D0%BC%D0%BE-%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%83-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%D1%8>

1%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-
%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B3%D1%80%D0%BE%
D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B
3%D0%BE-%D0%BE%D0%B1%D0
%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE/1206770691269767/

2.Ханін С. Стандарти доказування у кримінальних провадженнях. Практика ЄСПЛ.URL:<https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/standarti-dokazuvannya-v-kriminalnih-provadhennyah-praktika-espl.html>

3.Крет Г.Р. Система стандартів доказування у кримінальному процесі України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*.2019. № 19 . С. 132-139.

4.Клюс Ю. Стандарти доказування в цивільному та кримінальному процесі: особливості та практика.URL:<https://pravo.ua/standarty-dokazuvannya-v-tsyvilnomu-ta-kryminalnomu-protsesi-osoblyvosti-ta-praktyka/>

5.Конституція України.URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%B2%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%BA#w1_2

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-41>

УНІВЕРСАЛЬНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ У ЦИФРОВУ ДОБУ: ШЛЯХИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Чалабієва М. Р.

*кандидат юридичних наук,
науковий співробітник,*

*Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого
самоврядування Національної академії правових наук України
м. Харків, Україна*

Сучасна цифрова доба суттєво змінює уявлення про реалізацію та захист прав людини. Традиційні механізми правового регулювання вже не відповідають динаміці розвитку інформаційних технологій, що потребує переосмислення підходів до впровадження універсальних стандартів прав людини у цифровому середовищі. Україна, перебуваючи на шляху цифрової трансформації системи публічного управління, одночасно стикається з викликами забезпечення безпеки персональних даних, рівного